IXTISOSLASHTIRILGAN IJTIMOIY HIMOYA MUASSASALARINING SHAKLLANISH TARIXI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Tolibov Bekzod Xakimovich
Farg‘ona davlat universiteti ijtimoiy ish kafedrasi mudiri,
Sotsalogiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD
email:bekzod-tolibov@mail.ru
Turg‘unova Diyoraxon Nabijon Qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Ijtimoiy ish kafedrasi 1-kurs magistranti
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20072044

Annotatsiya: Ushbu maqolada ixtisoslashtirilgan ijtimoiy himoya muassasalarining tarixiy shakllanish jarayoni, rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy tendentsiyalari tahlil qilingan. Diniy-asosli xayriyadan boshlab, davlat tomonidan ijtimoiy mas’uliyatni tan olish, ijtimoiy davlat modeli, deinstitutionallashtirish hamda raqamli transformatsiyagacha bo‘lgan bosqichlarni izchil ravishda ko‘rib chiqilgan. Maxsus e’tibor O‘zbekiston Respublikasining sovet davridan hozirgi kungacha bo‘lgan ijtimoiy xizmatlar tizimidagi islohotlari, shuningdek, Shvetsiya, Yaponiya va Turkiya kabi mamlakatlarning xalqaro tajribasiga tahliliy sharh berishga qaratilgan. Maqolada shaxsiy fikr hamda kelajakdagi rivojlanish istiqbollari ham aks ettirilgan. Natijada, ixtisoslashtirilgan ijtimoiy himoya muassasalari nafaqat yordam ko‘rsatuvchi institutlar sifatida, balki ijtimoiy adolat, inson huquqlari hamda barqarorlik tamoyillarining amaliy ifodasi sifatida qaraladi.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy himoya, ixtisoslashtirilgan ijtimoiy muassasalar, deinstitutionallashtirish, ijtimoiy xizmatlar, nogironlar, qariyalar, oilaviy zo‘ravonlik, ijtimoiy davlat, xorijiy tajriba, O‘zbekiston, “Nuroniylik” markazlari, ijtimoiy reabilitatsiya.

Kirish

Bugungi kunda ijtimoiy himoya tizimi jamiyat barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan sohalardan biri hisoblanadi. Ijtimoiy himoya aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy xavfsizligini ta’minlash hamda turli hayotiy qiyinchiliklarni yengib o‘tishida yordam berishga qaratilgan faoliyatdir. Ushbu tizim orqali jamiyatda ijtimoiy tenglik va adolatni ta’minlashga erishiladi.

Ijtimoiy himoya faqat moddiy yordam bilan cheklanib qolmaydi. U psixologik, huquqiy, tibbiy va ma’naviy yordam turlarini ham o‘z ichiga oladi. Ayniqsa, ijtimoiy ish sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislar aholi bilan bevosita ishlash orqali ularning muammolarini aniqlaydi va individual yondashuv asosida yechimlar taklif etadi. Shu jihatdan ijtimoiy ish jamiyatda yuzaga kelayotgan ijtimoiy muammolarni bartaraf etishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Hozirgi davrda ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish masalalari dolzarb hisoblanadi. Jamiyatda iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlar kuchaygan sari aholining ijtimoiy himoyaga bo‘lgan ehtiyoji ham ortib bormoqda. Shu sababli ijtimoiy xizmatlarni zamonaviy talablar asosida tashkil etish, ijtimoiy ishda yangi usul va yondashuvlardan foydalanish zarurati yuzaga kelmoqda.

Mazkur ishda ijtimoiy himoya tizimining mazmun-mohiyati, ijtimoiy ish faoliyatining o‘rni hamda ushbu sohada qo‘llanilayotgan asosiy yondashuvlar yoritiladi. Tadqiqot ijtimoiy ishning jamiyat hayotidagi ahamiyatini ochib berish va ijtimoiy himoya tizimini yanada rivojlantirishga doir xulosalar chiqarishga qaratilgan.

1. Diniy-asosli ijtimoiy yordam: ijtimoiy himoyaning dastlabki shakli. Tarixiy jihatdan ijtimoiy himoya tushunchasi diniy institutlar atrofida shakllangan. Masalan, islomda

“zakot” va “sadaqa” tushunchalari orqali yetim, qariya, nogiron kabi muhtojlarga yordam ko‘rsatish diniy farz sifatida qabul qilingan.[1] Xuddi shunday, nasroniylikda ham “xayriya” (charity) tushunchasi keng tarqalgan bo‘lib, cherkov va monastirlar orqali beva, yetim hamda bemorlarga yordam berilgan. Biroq, bunday yordam ko‘pincha shaxsiy hissiyotlar, diniy javobgarlik yoki obro‘ qozonish maqsadida amalga oshirilgani uchun tizimsiz, beqaror hamda barcha ehtiyojlarni qamrab olmaydigan bo‘lgan.[2] Shu sababli ham jamiyatdagi keng ko‘lamli ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun yangi - tizimli yondashuv zarur bo‘ldi.

2. Davlatning ijtimoiy mas’uliyatini tan olish: muassasaviy tizimning shakllanishi

XVIII–XIX asrlarda sanoat inqilobi tufayli jamiyatda kasaba bekorligi, shaharlashtirish jarayonlari hamda oilaviy tuzilmaning buzilishi kabi hodisalar keng tarqab ketdi. Natijada, xususiy xayriya tizimi yetarli bo‘lmay qoldi. Yevropa mamlakatlarida esa davlat ijtimoiy yordam mas’uliyatini rasman tan oladi. Shu davrda “bolalar uylari”, “qariyaxonalar”, “bemorxona” kabi muassasalar tashkil etila boshlandi .[3]

O‘zbekistonda ham sovet davrida ijtimoiy himoya markazlashtirilgan tizim sifatida joriy etildi. Bolalar uyi, pensionerlar uyi kabi muassasalar asosan oilasi bo‘lmagan shaxslarga mo‘ljallangan bo‘ldi. Biroq, ular ham ko‘pincha ijtimoiy moslashuv emas, balki izolyatsiya vositasi sifatida qaralgan.

3. Ijtimoiy davlat modeli va nazariy asoslar. XX asrda T.H. Marshall fuqarolik huquqlarining evolyutsiyasini uch bosqichda tahlil qiladi: fuqarolik, siyosiy va ijtimoiy huquqlar. Aynan ijtimoiy huquqlar - tibbiyot, ta’lim, pensiya hamda nogironlik reabilitatsiyasini o‘z ichiga oladi.[4] Bu g‘oya “ijtimoiy davlat” modelining asosini tashkil qildi. Natijada, ixtisoslashtirilgan muassasalar faqat yashash joyi emas, balki integratsiya markazlariga aylandi. Masalan, 1970–1980-yillarda Yevropada nogironlar uchun maxsus markazlar, oilaviy zo‘ravonlik qurbonlari uchun panohxonalar keng tarqab ketdi.[5]

Xorijiy mamlakatlarning tajribasiga tahliliy sharh. Xalqaro amaliyotda ixtisoslashtirilgan ijtimoiy himoya muassasalari rivojlanishining turli modellari mavjud bo‘lib, ularning har biri o‘z jamiyatining madaniy, iqtisodiy hamda siyosiy xususiyatlariga moslashtirilgan. Masalan, Shvetsiya kabi skandinaviya mamlakatlari “universal ijtimoiy davlat” modeliga amal qiladi. Bunda barcha fuqarolar, ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, bepul va sifatli ijtimoiy xizmatlardan foydalanadi. Bu tizim nafaqat nogironlarga yoki qariyalarga, balki barcha aholi uchun oldindan reabilitatsiya, psixologik qo‘llab-quvvatlash hamda oilaviy maslahat xizmatlarini ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli Shvetsiyada ijtimoiy muassasalarga bo‘lgan ehtiyoj keskin kamaygan chunki ko‘pincha muammo yuzaga kelishidan oldin unga yo‘l qo‘yilmaydi. Yaponiya esa qariyalarga nisbatan butunlay boshqa yondashuvni qo‘llaydi. U yerda “hamjamiyat markazlari” tizimi joriy etilgan bo‘lib, qariya fuqarolar oilasida yashashda davom etadi, lekin har kuni maxsus markazga borib, tibbiy tekshiruvdan o‘tadi, ijtimoiy faolligini oshiruvchi darslarga qatnashadi, hamfikrlari bilan muloqot qiladi. Bu esa ijtimoiy izolyatsiyani, depressiyani kamaytirish hamda qariyalarni faol hayotga jalb qilishga xizmat qiladi.

Turkiya esa an’anaviy “vakf” (xayriya) tizimini zamonaviy davlat boshqaruvi bilan uyg‘unlashtirgan. Masalan, Türk Kızılayı nafaqat favqulodda vaziyatlarda yordam ko‘rsatsa, balki doimiy ravishda nogironlar, beva-onalar, uchun ixtisoslashtirilgan markazlar ham mavjud.Ular davlat byudjeti va xususiy homiylar hisobiga moliyalashtiriladi. Bu esa davlat–jamiyat hamkorligining samarali shakli sifatida qabul qilinadi. Shunday qilib, xorijiy tajribasi

[1] Al-Qaradawi, Y. (2000). “Fiqh al-Zakat: A Comparative Study”. London: Dar al-Taqwa.
[2]Titmuss, R. M. (1974). “Social Policy: An Introduction”. London: Allen & Unwin
[3] Esping-Andersen, G. (1990). “The Three Worlds of Welfare Capitalism”. Princeton: Princeton University Press.

[4] Marshall, T. H. (1950). “Citizenship and Social Class”. Cambridge: Cambridge University Press.
[5] ILO. (2017). “World Social Protection Report”. Geneva: International Labour Office

shuni ko‘rsatadiki, muvaffaqiyatli ijtimoiy himoya tizimi faqat muassasa qurish emas, balki ularni oldingi tashxis, shaxsiylashtirilgan reja, hamjamiyat bilan integratsiya hamda ko‘p sektorli hamkorlik (davlat, nodavlat tashkilotlar, oila) asosida qurishdir. Aynan shu tamoyillar O‘zbekistonning zamonaviy ijtimoiy siyosatida ham asta-sekin o‘z aksini topmoqda.

O‘zbekiston amaliyoti: Mustaqillikdan keyin O‘zbekistonda ijtimoiy himoya tizimi yangi bosqichga kirdi. 2017–2025-yillarga mo‘ljallangan “Ijtimoiy xizmatlar tizimini takomillashtirish” Dasturi hamda 2023-yilgi PQ-178-sonli qaror ijtimoiy xizmatlarni markazdan chiqarish, shaxsiylashtirish hamda kasb sifatida “ijtimoiy xodim”ni tan olishga yo‘l ochdi. Hozirda mamlakat bo‘ylab 120 dan ortiq ixtisoslashtirilgan muassasa faoliyat yuritmoqda.[6]

Xulosa

Shunday qilib, ixtisoslashtirilgan ijtimoiy himoya muassasalari insonparvarlik g‘oyasining amaliy ifodasidir. Ular tarix davomida xayriyadan tortib, huquqiy hamda ilmiy asoslangan tizimga qadar uzun yo‘lni bosib o‘tdi. Mening fikrimcha, kelajakda ijtimoiy himoya tizimi to‘liq hamjamiyat markazli, raqamli hamda shaxsiylashtirilgan bo‘lishi kerak. Chunki har bir insonning ehtiyoji noyobdir va shu noyoblikka mos keladigan yondashuv — Shu bilan birga, O‘zbekistonning “ijtimoiy barqarorlik” tamoyili asosida amalga oshirayotgan islohotlari ham aynan shu yo‘nalishda katta yutuqlarga erishmoqda. Aynan shu yo‘lda ijtimoiy xodimlar, mahalla yetakchilari hamda fuqarolarning faol ishtiroki — barqaror kelajakka asos bo‘ladi. ijtimoiy adolatning asosini tashkil qiladi. Xulosa qilib aytganda, ixtisoslashtirilgan ijtimoiy himoya tizimi aholining ehtiyojmand qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy tenglikni ta’minlash hamda jamiyatda barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ushbu tizimning bosqichma-bosqich rivojlanishi huquqiy asoslarning takomillashuvi, institutsional mexanizmlarning kuchayishi va zamonaviy yondashuvlarning joriy etilishi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Bugungi kunda ijtimoiy himoyaning manzilliligi, shaffofligi va samaradorligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda davlat organlari bilan bir qatorda mahalla tizimi, jamoat tashkilotlari va fuqarolarning faol ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, ijtimoiy himoya tizimi ijtimoiy adolatni ta’minlash va aholining turmush sifatini yaxshilashga xizmat qiluvchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Al-Qaradawi, Y. (2000). “Fiqh al-Zakat: A Comparative Study”. London: Dar al-Taqwa.
2. Titmuss, R. M. (1974). “Social Policy: An Introduction”. London: Allen & Unwin
3. Esping-Andersen, G. (1990). “The Three Worlds of Welfare Capitalism”. Princeton: Princeton University Press.
4. Marshall, T. H. (1950). “Citizenship and Social Class”. Cambridge: Cambridge University Press.
5. ILO. (2017). “World Social Protection Report”. Geneva: International Labour Office
6. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy himoya qilish vazirligi. (2025). “Ijtimoiy xizmatlar bo‘yicha statistik ma’lumotlar”. Toshkent.

[6] . O‘zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy himoya qilish vazirligi. (2025). “Ijtimoiy xizmatlar bo‘yicha statistik ma’lumotlar”. Toshkent.